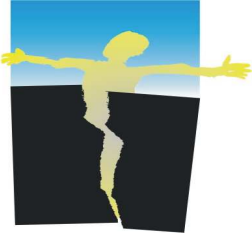

HELSINKI Bulletin

Helsinški odbor za ljudska prava u Srbiji

Rige od Fere 20, 11000 Beograd, Srbija
tel./fax +381 11 30 32 408; e-mail office@helsinki.org.rs;
www.helsinki.org.rs

Br. 47 • Decembar 2009.

Borba za patrijarhovo nasleđe

Sahrana patrijarha Pavla bila je više od sahrane crkvenog dostojanstvenika. Ceo scenario vezan za sahranu, kao i sama ceremonija sahrane, bio je, pre svega, u funkciji demonstriranja sabornosti, odnosno pokušaja stavljanja cele nacije pod jedan kišobran.

Teško je zaključiti ko je bio incijator, ali sve ukazuje na to da je reč o kolektivnom delu političke, crkvene i intelektualne elite. Osim toga, država, odnosno vladajuća koalicija ima interes da pridobije crkvu na svoju stranu, pogotovo u trenutku kad pred njom (SPC) stoji teško iskušenje izbora novog patrijarha. Nije svejedno da li će budući patrijarh predstavljati konzervativnu ili, pak koliko toliko proreformsku struju u crkvi.

Sahrana je istovremeno i demonstracija srpske regresije i poistovećivanja sa vrednostima XIX veka. Poništeni su svi modernizacijski napori u Srbiji tokom druge polovine XX veka, zločin i ratovi su cementirali interpretaciju raspada Jugoslavije koja ne uvažava realnost, pogotovo ne onu koja izilazi iz sudnica Haškog tribunala. Elita je, osim toga ovakvom manifestacijom dodatno zatvorila Srbiju.

U široj javnosti patrijarh Pavle se doživljavao kao jedinstvena osoba, kao

izuzetak nasuprot korumpiranoj i državnoj i crkvenoj eliti. Ili, kako navodi Djordje Vukadinović "primer autentične egzistencije i duhovnosti u moru banalnosti, površnosti ili simulakruma koji tvore naš takozvani "moderna svet" i život". U devastiranoj i korumpiranoj političkoj sferi Pavle se percipira kao redak i skroman čovek koji je "tiho i odlazeći postojao sve veći, upravo u meri u kojoj se sve oko njega smanjivalo, bledele, kompromitovalo i profanovalo"¹. Malo ko dovodi u vezu njegov politički radikalizam s početka devedesetih sa njegovom pojavom askete i jednostavnog čoveka.

Srpska pravoslavna crkva ušla je u javni i medijski prostor nakon smene Slobodana Miloševića, uz podršku Vojislava Koštunice. Medjutim, čak i tako sveprisutna crkva nije mogla sama po sebi da ugrozi temelje građanskog društva bez podrške države. Zato je organizacija sahrane, koja izlazila iz okvira predviđenog Ustavom, isključivo odluka države i političkog rukovodstva.

Sahrana patrijarha Pavla označila je i završnu fazu borbe za crkveni tron, koja je počela unutar nje pre dve godine, kada je Pavle otišao sa javne scene. Obaveza je Crkve da u roku od tri meseca izabere novog patrijarha, znači do 15. februara 2010 godine. Sudeći po ispraćaju Pavla, očigledno je da će i država imati ulogu u tom izboru.

Sahrana u organizaciji države

Očigledno je da je država preuzela organizaciju sahrane sa idejom da stvori ili demonstrira atmosferu nacionalnog

¹ Djordje Vukadinović, "Jesen patrijarha Pavla", *Politika*, 23. novembar 2009.

jedinstva. Sve to uz: promociju hrišćanske desnice; klerikalne stavove političkog vrha; učešće Borisa Tadića i predstavnika resornih ministarstva - inostranih poslova, vera i policije u odboru za sahranu; ukidanje stranih kanala čime je grubo prekršen zakon; preporuka Ministarstva prosvete školama i fakultetima da ne rade; trodnevno-četvorodnevna žalost; prisustvo žandarmeriji i počasne garda na sahrani kao simbol države – sve to je imalo za cilj da stvori osećanje izuzetnosti. Profesor Ljubiša Rajić koji je kritikovao atmosferu stvorenu oko smrti i sahrane, fokusirao se na postupke i ponašanje vlade, a ne na ambicije crkve jer, kako je istakao, „problem je u državnom aparatu, koji je to prihvatio i pre svega u političkoj eliti u Srbiji koja potpuno dozvoljava da se Srbija polako klerikalizuje i pokušava time da zakoči proces modernizacije“. Naime, državna elita „koristi svaku priliku verskih praznika ili smrt patrijarha Pavla da zanemari neke mnogo ozbiljnije, goruće probleme - nezaposlenost, štrajk radnika koji su blokirali prugu, kojima se jednostavno kaže nema para za vas, sklonite se.“²

Država je bila gotovo u vanrednom stanju – čemu je doprinela i panika koja je stvarana oko pojave novog gripa i medijsko praćenje ove teme. Država je uspešno odigrala ulogu nacionalnog pomiritelja (na ulice je na dan sahrane patrijarha izašlo oko 600.000 stanovnika Srbije). Teme kao što su protesti radnika zbog neisplaćenih zarada, najave Ministarstva finansija da će budžet za 2010, morati da se popunjava, kao i dan sećanja na 18 godina od pada Vukovara, bile su marginalne ili nije bilo pomena o njima. U Republici Srpskoj je proglašen neradni dan, dok je u Srbiji na osnovu zaključka Vlade preporučeno poslodavcima da zaposlenima na dan sahrane patrijarha omoguće plaćeno odsustvo; fakulteti kao i srednje škole nisu radili (mera nije bila obavezujuća tako da svaka odluka koju je donela uprava pojedinih fakulteta je nepoštovanje i rугanje verskim i nacionalnim opredeljenjima njihovih studenata, kao i narušavanje laičkog karaktera Univerziteta).

Srpska pravoslavna crkva kao simbol nacionalnog jedinstva svih Srba, je i dalje mobilizatorska institucija kao

što je bila u predvečerje rata.³ Nedavno istraživanje organizacije „Balkan monitor“ pokazuje da najveće poverenje medju gradjanima i dalje ima SPC - 67 odsto.⁴ To je slučaj i sa svim ostalim zemljama Balkana što ukazuje na pad poverenja u državne institucije.

Izjave zvaničnika

Upravo zbog toga politička elita koristi autoritet SPC i u prilici kada je reč o smrti poglavara. Javne ličnosti, analitičari i gotovo svi mediji su dali ogroman prostor veličanju patrijarha Pavla, pozivajući se na njegove izjave, koje će, kako su isticali, „ostati utkane u svesti srpskog naroda“. Iako je patrijarh Pavle ostavio testament koji je otvoren u na dan smrti, uveče Vlada nije postupila po njegovoj želji. Naime, Pavle je tražio privatnu sahranu.

Predsednik Srbije Boris Tadić je izjavio da je smrt patrijarha Pavla ogroman i nenadoknativ gubitak za srpski narod: "Postoje ljudi koji samim činom postojanja povezuju čitav narod, takav je bio naš patrijarh. Njegov odlazak je i moj lični gubitak".⁵ Predsednik je istako da se u teškim situacijama savetovao sa patrijarhom. Premijer Cvetković je naglasio da su "Srpska pravoslavna crkva i srpski narod izgubili mudrog poglavara, koji je vernicima i sveštenstvu i u najtežim vremenima za Srbiju, pokazivao put mira, pravde i ljudskosti".⁶

³ "Slobodan Milošević i grupa oko njega je pokušala da instrumentalizuje crkvu da bi izvršila nacionalnu mobilizaciju stanovništva za račun svojeg održanja i proširenja svoje vlasti. Crkva je nažalost to pogrešno shvatila, kao priliku da ona instrumentalizuje državu da bi ona proširila svoj uticaj u društvu. Dakle, došlo je do jednog spoja, pokušaja obostrane instrumentalizacije za koji je u početku izgledalo da svima donosi koristi. Zbog uspešnosti instrumentalizacije, odnosno nacionalno-crkvene mobilizacije, i demokratske partije u vreme od samog kraja '80-ih pa sve do današnjeg dana pokušavaju da igraju na istu kartu (sociolog Mladen Lazić).

⁴ *Blic*, 2. decembar 2009.

⁵ *Beta*, 15. novembra 2009.

⁶ *Ibid*.

² *Kažiprst*, B92, 19. novembra 2009.

Predsednica Skupštine Srbije Slavica Djukić-Dejanović izjavila je da će "sećanje na plemenitost prvog duhovnika srpskog naroda i na sve prave vrednosti koje je svojim načinom života i delom usadio u pravoslavni svet ostati utkano u svest našeg naroda".⁷ Ministar za Kosovo i Metohiju Goran Bogdanović je rekao da je ovo „vrlo težak trenutak za naš narod, posebno za onaj deo koji živi na Kosmetu. Patrijarh Pavle je srpskom narodu na Kosovu i Metohiji ulivao hrabrost da korača putem mira, pravde i ljudskosti. Patrijarhov višedecenijski rad u Raško-prizrenskoj eparhiji ostavio je neizbrisiv trag, a njegova dela, reči utehe i nade bili su najbolji melem za naš napačeni narod na Kosovu i Metohiji".⁸

Po rečima Vojislava Koštunice (DSS), „patrijarh Pavle je u prelomnim istorijskim događajima sačuvao srpsku crkvu, veru i narod“. Vlada Vojislava Koštunica je inače, koristila crkvu za „nacionalno osveščivanje“, prisvajajući njene najreakcionarnije velikodostojnike, između ostalih Nikolaja Velimirovića. Koštunica je čak tkoim svoje kampanje u decembru 2003. godine koristio brojne citate iz Velimirovićevih dela.⁹

U Republici Srpskoj, koja je u klerikalizaciji države otišla najdalje, proglašen je dan žalosti. Milorad Dodig, premijer RS, je, između ostalog, ukazao i na ulogu patrijarha u RS. Izjavio je da je: „veoma važno da se prisetimo svega onoga što je patrijarh učinio dolazeći mnogo puta u RS. Osveštao je i temelje hrma u centru Banjaluke, koji je bio porušen u Drugom svetkom ratu".¹⁰

⁷ www.B92.net 15. novembar 2009.

⁸ *Večernje novosti*, 16. novembar 2009.

⁹ Navedeno prema: Jovan Byford, Potiskivanje i poricanje antisemitizma, *Helsinški odbor za ljudska prava u Srbiji*, Beograd, 2005.

¹⁰ *Tanjug*, 16 novembar 2009.

Šta je patrijarh Pavle govorio tokom ratova devedesetih i nakon toga:

„Jasno je da drugog puta nije bilo. Tako je sada i nama nametnut rat. Zato je taj naš rat pravedan jer je odbrambeni. Ne napadački ni osvajački.“ (Patrijarh Pavle, *Duga* 10-23 april 1999).

"Srbi ne mogu da žive sa Hrvatima ni u kakvoj državi. Ni u kakvoj Hrvatskoj." (Patrijarh Pavle u pismu lordu Karingtonu, avgusta 1991.)

"...Kosovo nam je drugo ime za najviša načela, za istinu i pravdu, za poredak i pravo, a Kosovski zavet nam je primenjeni Novi Zavet. Zato je pitanje Kosovo i Metohija neodvojivo od pitanja Srbije i sudbine srpskog naroda..." (Poruka Patrijarha Pavla, u *Pravoslavlju*, od 15. marta 2007.)

"Crkva je tokom cele svoje istorije, uključujući i XX vek, morala da ostavi po strani svoje primarne dužnosti, kako bi se aktivno uključila u borbu za ujedinjenje srpstva, u kojoj je sveštenik morao da bude i učitelj, i sudija, i da uzme pušku da brani sebe i svoju porodicu." (intervju patrijarha Pavla, *Danas*, 5.-7. januar 2001).

"Smatramo da je najbolji odnos između države i crkve onaj koji je već bivao i pre, to je simfonija – saglasnost između države, odnosno društva i crkve." (intervju patrijarha Pavla, *Danas*, 5-7. januara 2002).

"Pavle je januara 1992. objavio da crkva i srpski narod nikada nisu priznavali *"avnojevske granice i da ničije nagodbe ne obavezuju narod kao celinu, bez njegove saglasnosti i bez blagoslova njegove matere pravoslavne srpske crkve"*, a u decembru nepozvan saopštio da *"nije bilo masovnog silovanja Muslimanki u Bosni od strane Srba"*, te da su to *"optužbe fabrikovane u službi nečasne ratne propagande protiv srpskog naroda"*." (Patrijarh Pavle, *Monitor*, maj 2006).

"Nama je vrhovni komandant patrijarh Pavle". (Željko Ražnatović Arkan, oktobar 1991).

Odsustvo poglavara pomesnih pravoslavnih crkava

Od 14 poglavara pomesnih pravoslavnih crkava samo dva patrijarha došla su na sahranu. Moskovski patrijarh nije došao, navodno zbog bolesti. Nije se pojavio niko iz susednih zemalja osim iz Albanije. SPC je zvanično odbila da primi na sahranu delegaciju makedonske, kanonski nepriznate, crkve.

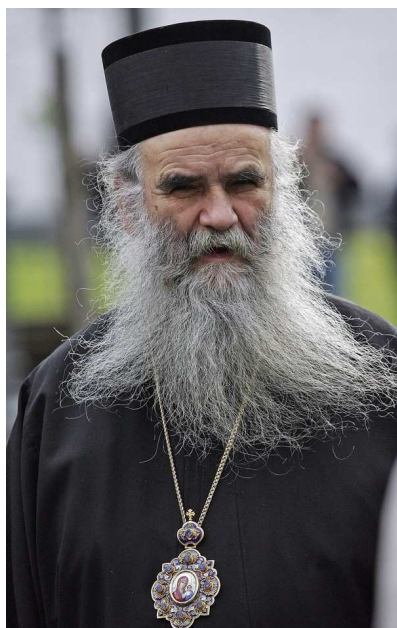
Počast je iskazao prvi među jednaka, vaseljenski patrijarh Vartolomej I, sa kojim su inače i SPC i ruska crkva u lošim odnosima. Prvenstveno zbog toga što Vartolomej I traži novo lice pravoslavlja za XXI vek, i zagovornik je ideje da sve pravoslavne pomesne crkve zbliži da jedinstveno nastupaju. Tome su protive moskovski patrijarh i SPC. Vartolomej I je, međutim, nad odrom opomenuo SPC da se mora raditi na pomirenju, kao i svuda u svetu imajući u vidu, pre svega, makedonsku crkvu.

Borba za tron

Borba za mesto novog patrijarha traje više od dve godine, od trenutka kada se patrijarh Pavle našao u bolnici. Pojedine vladike predlagale su u više navrata da se izabere novi poglavar SPC, ali o tome nije bilo konsenzusa. Bilo je predloga da se i ove jeseni održi zasedanje Svetog arhijerejskog sabora na kome bi se pokrenulo pitanje izbora novog poglavara SPC. Iza kulisa vodila se i još uvek se vodi žestoka borba za Pavlovog naslednika. Za sada, jedini sigurni kandidat je mitropolit Amfilohije, koji je obavljao dužnost vd patrijarha dve godine.

Svi drugi kandidati su pretendenti. U cirkulaciji je nekoliko imena - vladika zvrničko-tuzlanski Vasilije, bački episkop Irinej, vladika zahumsko-hercegovački Grigorije, niški Irinej. Međutim, prema nekim izvorima, reč je o svojevrsnom "ratu" glasinama iza kojih stoje pojedini klanovi. Opšta je klima u beogradskim političkim krugovima da se ovaj put izabere patrijarh koji bi bio iz Srbije.

Jedno od važnih pitanja u vezi sa predstojećim izborom je i to, da li će se insistirati na izmeni sadašnjeg pravila za izbor poglavara SPC. Ukoliko se promeni sadašnji tzv. apostolski načina biranja, to se tumači kao pokušaj uvođenja nekih spoljnih interesa u izbor novog poglavara SPC. Taj zahtev su postavili i pojedine vladike koje traže da se novi poglavar izabere većinom glasova.

Neke od izjava mitropolita Amfilohija iz devedesetih:

Amfilohijev uspon u crkvenoj hijerarhiji počeo je osamdesetih godina prošlog veka. Kao žestoki antikomunista, svoje ideje o preporodu nacije i načinu na koji će se taj preporod izvesti delio je sa Dobricom Čosićem i Slobodanom Miloševićem.

U filozofsko-bogoslovskom zborniku "Jagnje Božje i Zvijer iz bezdana" objavljenom 1996. godine govorio je o neumitnosti rata zbog nesavršenosti čoveka, opravdavao rat "protiv opštega neprijatelja vjere i zakona i slobode i otečestva našega". Govori da je "istorija hrišćanskih naroda možda manje - više povratak u Stari zavjet, a Novi zavjet se u ljudskoj istoriji tek nazire".

Najveće nade je polagao u Republiku Srpsku ("najdivnija srpska zemlja, svjetionik i Pijemont cjelokupnog srpstva") i njene čelnike, koji su odbacujući Vens-Ovenov plan 1993. godine "čuvali nas i našu dušu... opredijelili su se, kao i car Lazar... za carstvo nebesko".

Zalagao se za ujedinjene srpske zemlje:

(...) Po međunarodnom diktatu stvaraju se državice koje ponovo cijepaju srpski narod u ključnim dijelovima njegovog tijela.

(..) Kičmena moždina tih ujedinjenih zemalja već se i ona - pored svih tegoba - ponovo oblikuje, a to je Srbija, Crna Gora. Zatim, tu spada istočna Hercegovina, jedan

dobar dio Bosne i Bosanske krajine, Srpska krajina... Konture tih srpskih zemalja već su se nazrele tako jasno u svim ovim zbivanjima i samo je velika nesreća što to na vapaj i krik srpske krajine nije uslišeno u pravom trenutku.

Narod ovaj srpski, ugrožen svojom utopijom - voljnom ili nametnutom - nije smogao snage da u pravom trenutku izadje sa jasnim programom...

Pitanje Makedonije neće moći biti tako olako riješeno, ona je svoju slobodu dobila na kostima srpskih ratnika. (*Duga*, 12. april 1992).

Na primanju nagrade za svoju knjigu "Vraćanje duše u čistotu" u Peći:

U ovom trenutku dušu našeg naroda ne čuvaju moje riječi, rekao bih ni riječi drugih koji ih izgovaraju i pišu, u ovom trenutku na ovaj dan, dušu ovog naroda sačuvala je i čuva - Biljana, RS i srpske krajine. U ovom trenutku našu dušu, kao što je naš jezik čuvao Vuk Karadžić, jedan njegov prezimenjak sa Plavšićkom, novom kosovkom devojkom, sa Krajišnikom - čuvaju nas i našu dušu, jer su ove noći krenuli svetlolazarevskim putem. Opredjelili su se, kao i car Lazar na ovom Kosovu, čuvaru i ognjištu naše duše za carstvo nebesko. (*Borba*, 1. maj 1993).

Pavle i narod

Patrijarhovu smrt obeležio je još jedan fenomen koji svakako zaslužuje analizu: masovnost. Stotine hiljada ljudi je satima stajalo u redovima odajući počast patrijarhu. Srbija nema toliko vernika, onih koje sociolog Mirko Đorđević naziva „malim stadom“ koji redovno ide u crkve. Niti je Boris Tadić niti svi oko

njega koji su se klanjali i ljubili ikone, ili obezbeđivali besplatan prevoz za sahranu, bili ti koji su podstakli ljude da se poklone senima patrijarha, koji je izgleda bio prilično usamljen i u sopstvenom okruženju.

Mirko Djordjević ističe da je „hrišćanska skrušenost“ patrijarha Pavla i njegova skromnost, uprkos gresima koje bi možda i sam priznao ako bi ga neko pitao, bila nesumnjivo razlog masovnog izražavanja poštovanja. I verovatno poruke: da takvih ovde više nema, da ovde ne stanuje ni u Državi ni u Crkvi neko ko nije pohlepan iako je i sam grešan zbog ljudi bez posla, zbog dece koja ne mogu da plate škole i konačno, zbog 600.000 stanovnika Srbije, gladnih i očajnih kojima možda u takvom okruženju ostaje jedino - da se mole.¹¹

Sociolog Ratko Božović je veliki odziv ljudi koji su čekali da se oproste od patrijarha objasnio kao pokušaj katarze običnog čoveka. On smatra da je smrt patrijarha izazvala lično preispitivanje i odavanje počasti životnim načelima kojima se patrijarh tokom života rukovodio, te da je „narod u Srbiji željan autoriteta, koji se nameće svojim načinom života, a ne nameću ga institucije ili mediji. Ljudi to znaju, ljudi to osećaju, ovde smo imali ne samo krizu ovoga ili onoga, nego smo imali krizu čoveštva. A ovde imamo čoveka i ako ga posmatramo izvan svih institucija, koji je bio primer, koji je bio autoritet, koji je bio skroman, koji je bio skrovit“.¹²

Politička uloga SPC

Politička uloga crkve je očigledna u svim prlomnim tačkama kada je reč o unutrašnjem uređenju Srbije. Jedan od najupečatljivijih primera je aktuelno donošenje Statuta Vojvodine, pre toga usvajanje Ustava 2006. godine. SPC se oštro suprotstavljala predlogu novog statuta Vojvodine i svakoj decentralizaciji Srbije. SPC nikada nije priznavala unutrašnje granice Jugoslavije, bila je potpisnik ovlašćenja da Milošević zastupa sve Srbe na pregovorima u Dejtonu. Nakon potpisivanja Dejtonskog sporazuma SPC je povukla svoj potpis zbog nezadovoljstva postignutim aranžmanom. U promenjenim okolnostima, posebno nakon 5. oktobra 2000. godine, SPC je jedina institucija koja otvoreno podržava aspiracije o ujedinjenju

¹¹ Mirko Djordjevic, <http://www.bbc.co.uk/serbian/> 16. novembar 2009

¹² www.b92.net 19. novembar 2009.

svih srpskih zemalja. U tome prednjači bosanski lobi.

Sveti arhijerejski sinod Srpske pravoslavne Crkve je povodom predloga statuta Vojvodine uputio pismo Slavici Djukić-Dejanović, predsednici Narodne skupštine Republike Srbije kao i predsedniku Vlade Republike Srbije. U pismu se navodi da SPC kao "vekovni čuvar duhovnog bića, pa i nacionalnog identiteta i u doba kada srpske države nije bilo izražava zabrinutost za suverenitet i teritorijalni integritet države Srbije nasilnim otimanjem i okupacijom Kosova i Metohije, a potom i pokušajem da se od Autonomne pokrajine Vojvodine načini nova država u državi Srbiji". SPC naime, smatra da Vojvodina nema pravo da zaključuje međunarodne ugovore u oblastima iz svoje nadležnosti; da nema pravo da osniva svoja predstavništva u inostranstvu, posebno u Briselu; da nema pravo, prigrabljeno uzurpacijom, Skupštine Vojvodine da donosi zakone". SPC takodje osudjuje osnivanje tzv. Vojvodjanske akademije nauka i umetnosti u nameri da se vojvodjanskim Srbima prida poseban narodnosni tj. nacionalni identitet.¹³

Ovo pismo je napisao episkop Amfilohije, a od njega se ogradio episkop bački Irinej, što ukazuje da medju pretendentima na tron postoje razmimoilaženja po ovom pitanju. To je izašlo na videlo odmah neposredno nakon patrijarhove smrti, jer je u tom trenutku statut Vojvodine bio u skupštinskoj proceduri.

Država i SPC su tradicionalno usko povezani, posebno kada je reč o izboru novog patrijarha. Država ima interesa da se izabere patrijarh koji će uvažavati napore sadašnje vlasti da Srbiju orijentiše ka EU. U tom smislu već se etabliralo mišljenje da bi najprihvatljiviji patrijarh u ovom trenutku bio neko ko potiče iz Srbije.

Bosanski lobi, koji je najprisutniji u SPC zbog brojnosti sveštenstva poreklom iz Bosne, nameće svoju ulogu kao čuvara RS i u tom smislu ima ozbiljne pretenzije na mesto poglavara SPC. Svoje aspiracije potkrepljuju argumentacijom da je Kosovo izgubljeno te da je neophodno sačuvati Republiku Srpsku.

Za sada najozbiljniji kandidat Amfilohije ima problematičnu ratnu prošlost, te stoga ne uživa podršku u beogradskim krugovima. Osim njega, ozbiljan kandidat je i bački Irinej koji je uvek bio blizak vlastima, što ga preportučuje kao ozbiljnog pretendenta. Javno se suprotstavio stavu Amfilohija protiv donošenja vojvodjanskog Statuta kao separatističkog.

Izbor novog patrijarha važan je zbog kredibiliteta koji SPC uživa kod građana. Taj podatak ne govori o religioznosti građana Srbije, već o identifikaciji SPC sa srpskom državom. Ta percepcija SPC je utemljena na činjenici da je SPC početkom XIX veka aktivno učestvovala u izgradnji moderne srpske države i da je bila jedan od glavnih aktera tog procesa.

¹³ 6. februar 2009.